

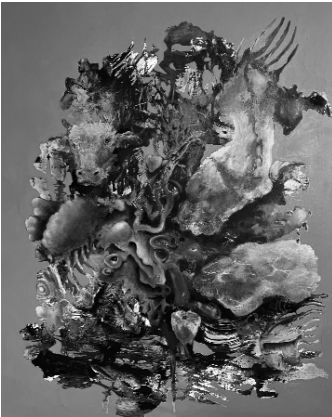
CSAPODY MIKLÓS

BARAKKBÓL PALOTA

Az erdélyi magyar irodalmi élet 1918–1944

„nálunk nem a magyar irodalom pótléka készül, hanem a magyar irodalomnak egy új fejezete” (Tamási Áron levele Jancsó Bélához. New York, 1926. március 24.)

„Az irodalom nem az irodalmi élet, hanem kultúra, hosszú táv. * Szó kontra jelszó. * Az irodalom, egyáltalán a szellemi élet plurális vagy semmilyen.” (Esterházy Péter: A szavak csodálatos életéből, 2003.)

Bele kell-e nyugodniuk, hogy a magyar irodalom „Budapest székelt”, és mert Budapest elveszett, Erdélynek a provincializmus vergődése marad?

■ Mi az irodalmi élet? Az érték felismerése, a tehetség felkarolása, kincsszásás, ösztönzés, a mű útja olvasójához. A hosszú táv megalapozása akkor is a kultúra része, ha politikai térfoglalók kiszolgáltattottja, ha az irodalom pártállami bokréta és levezető szelep. Akkor is, ha a jutalom és a büntetés terepasztala, mert a hatalom mélyen lenézi, nem tűr meg mást a „sajátja” mellett, vagy ha közbelép a cenzor. Az irodalmi élet kevesebb és több is, mint „az írók élete”: kiltartó, aprólékos építómunka, lapok, könyvek, kritikák, íróársak, olvasók összeszervezése. Miből állt a magyar irodalmi élet a 20. század első felében? Ebben az „analógia nélküli korban” is egyszemélyes alkotómunkából, mozgalmakból, lapalapításból, szerkesztésből, levelezésből, vitából és kritikából, írók és ideák, politikai eszmék szembenállásából. Néhány, azóta a világ-irodalomig jutott, több „nagy” és még több „jó író” széles mezőnyéből, dilettánsok televényéből. Intrikákból, konfliktusokból, sikerből, bukásból, táborokból, ellentáborokból, eszmeccserékből szerkesztőségben és a Helikon „irodalmi parlamentjében”.

Noha már béke volt, ez az irodalom ma már alig elképzelhető viszonyok között, ellenséges idegen uralom alatt megannyiszor ostromállapotban, eszmei és politikai-gazdasági válságoktól kísérve is eleven pezsgésben élte az életét. Heroikus küzdelmeiről a *Súly alatt a pálma*, Ligeti Ernő művelődéstörténeti áttekintése és a *Huszonkét év*, Mikó Imre politikatörténeti összefoglalója ad távlatos képet, míg a részletekbe a Kemény Zsigmond Társaság, az Erdélyi Szépmíves Céh, Benedek Elek, Gaál Gábor, Jancsó Béla, Kós Károly, Kuncz Aladár, Molter Károly, továbbá Olosz Lajos és Reményik Sándor, Áprily Lajos és Reményik levelezése enged betekintést.

(*Transzilván világteremtés*) Az erdélyi magyar írás a 13. század nyelvemléknyomai után a fejedelemség kori emlékiratírók óta része a magyar irodalomnak. Az erdélyi magyar irodalom Trianon kényszerkövetkezménye; az Ady utáni modern magyar irodalom lokális kiterjedése, hiszen Ady és a *Holnap*, Babits, Kosztolányi nélkül „a mai erdélyi líra el sem képzelhető”. (Szemplér Ferenc) Az új irodalom „nem új magból született, hanem egy olyan szegényes csírázásból, amelyet a nyomás erői kényszerítettek dúsabb virágzásra”. (Ligeti Ernő) A húszas évek elején „itt egy irodalmi világteremtés játszódott le” (Szentimrei Jenő) a Kós nevével (a *Kiáltó Szóval* és az *Erdély* „kultúrtörténeti vázlatával”) fémjelzett transzszilvanizmus érzésvilágában. „Adva van a transzilvanizmus külső burka, és lám mögötte – nemcsak szimbolikusan – Ady Endre arca villan felénk. Az ő lelke és öröksége az, amely betölti a »transzilvanista« fogalmat.” (Ligeti Ernő) A kisebbségi „megmaradás-ideológia” eszmevilága a sokszázados hagyományú „külön erdélyiségből” és a századfordulóra ennek nyomán kialakult regionális öntudatból született. Ennek az öntudatnak a megjelenése volt a kiegyezést követő évtizedek erőteljes állami központosításának regionális ellenhatása. Azoknak az országszerte erősödő irodalmi-művelődési, politikai és gazdasági törekvéseknek a kifejezése, amelyek 19. század utolsó harmadától növekvő sikerrel ellensúlyozták a főváros szellemi szívóhatását. Trianonnal azonban a centralizáció Erdélyben is megszűnt, vele Budapest és vidék, a fővárosi és a megyei lapok versengő szembenállása. A régi küzdelmek helyébe az elszakítva is együtt maradás, a történelmi egységen belüli különállás után az önállóság és a lelki-szellemi egység biztosításának kényszere lépett. Hirtelen megnőtt a vidéki szellemi központok jelentősége: „A régi kultúrájú erdélyi városok, amelyek a »centralizáció« korában oly bőkezűen küldték Budapest felé a maguk fölöslegét, hamar talpra állottak, és csodálatos lendületet adtak előbb a hírlapírásnak, aztán a könyvkultúrának is.” (Benedek Marcell) Míg a legválságosabb évben, 1919-ben csak három versfüzet, 1926-ban már 100 szerző 150 verseskönyve jelent meg Erdélyben.

Honnan érkeztek az írók? Erdély minden tájáról és Magyarországról; voltak a maradók, és voltak hazatértek (Benedek Elek, Kuncz, Bánffy) és az emigránsok, gyakran egy személyben írók, költők, kritikusok, szerkesztők (Dienes László, Osvát Kálmán, Ignó, Gaál), akik munkásságukkal az erdélyi magyar irodalmat gyarapították, és voltak erdélyiek is,

akik elmentek (Ravasz László, Áprily, Makkai). Az idősebbek nagy része magyar és külföldi egyetemek után európai tapasztalattal, a fiatalabbak többnyire középiskolai önképzőkörökből (mint még a háború alatt Reiter Róbert a temesvári főgimnáziumi avantgárd *Holnap*, vagy a korai húszas években Jancsó Béla a kolozsvári református *Remény*, Kemény János az unitárius *Előre* diáklap köréből) érkezett az irodalomba. A fiatalabbak jó-részt már Kolozsvár román egyeteméről és a teológiákról, külföldi tanulmányok után, a legtöbben, idősebbek és fiatalabbak egyaránt, polgári foglalkozásokból. Mit vártak születő irodalmuktól az idősebb transzilván konzervatívok, a fiatal népiek és a székely írók, a radikális baloldali emigráció avantgárd „osztályköltői”, expresszionisták, futuristák, aktivisták, dadaisták, az igényes publicisztika, a még botladozó kritika és a nemcsak szórakozni vágyó, az anyaországi könyvektől, folyóiratoktól megfosztott olvasóközönség? Értékeremtést, az anyanyelv és a nemzeti kultúra fenntartását és továbbadását. Igaz volt-e, hogy az erdélyi magyar irodalom csak „fikció, szép hazugság, önámítás, csalóka tükörképe valaminek, ami nincs – egy naptalan sivatag délibábja” (Franyó Zoltán)? Bele kell-e nyugodniuk, hogy a magyar irodalom „Budapesten székel”, és mert Budapest elveszett, Erdélynek a provincializmus vergődése marad? Hamarosan nemcsak Babits, a józanul ítélő erdélyiek is úgy vélték, az új irodalom máris létezik, s mindenekelőtt azt kell tőle megkövetelni, hogy „lüktető menetűvé tegye megbecstelenített életünk idejét, és komoly szenvedélyek megragadó képviselőjével vonjon el a halálra és szegyenre való töprengésektől”. (Krenner Miklós, *Spectator*) A kisebbségi sorsban felnőtt második nemzedék harmincas évek eleji fellépésére ugyanis az erdélyi magyar írás már valóban „»erdélyi irodalom»-má» kerekedett. [...] a »lelki impérium« megalapítása jó úton halad”. (Tamási Áron) Néhányan máris azt remélték, Erdélyből fog érkezni „az egységes irodalmi élet irányjelzése” (Benedek Marcell), hogy Ady és Szabó Dezső után ismét Erdély küld „valami rendkívülit” a magyar irodalomba (Németh László); Kós, a helikoni triász (Reményik, Áprily, Tompa), Nyíró után hamarosan fel is tűnt Tamási. Az avantgárd az „emigráns aktivisták” (Antal János, Becsky Andor, Dobolyi Lajos, Pap József és mások) érkezésével kapott erőre, azokkal, akik az erdélyiség mellőzésével „közvetlenül akarnak a legújabb világproblémák megszólaltatói lenni”. (Jancsó Elemér)

Az írókat kezdetben a táj és a történelem, majd a társadalom: az új állami keretek közé került közösség jövője foglalkoztatta. A történelmi ország pusztulásával „politikailag leszakadtunk a magyar állam testéről, de senki sem akadályozhat abban, hogy kulturális tekintetben ma is a magyarság egyeteméhez tartozónak valljuk magunkat”. (Reményik Sándor) A nemzeti önazonosság evidenciája szólalt meg a szimbolikus tájköltészetben, a prózában és az esszében, amit a minőségi közírás is táplált, hamarosan megjelent a napló, az emlékirat, az életrajz és a nagyregény, végül a dráma. Az erdélyi magyar irodalom „minden regionális jellege mellett is már történelmi rendeltetésénél fogva sem veszítheti el kapcsó-

latait az általános magyar és az európai irodalmakkal, mert hiszen legfőbb jellegzetessége az, hogy egy kisebbségi nép irodalma”. (Kuncz Aladár) Az erdélyi lélek „lényegesebb európai mondanivaló felé vágyik, s nem akar regionalizmusába, mint egy kényelmes mentsvárba, bezárkózni [...] ez az érzés adja meg talán az erdélyi irodalmi mozgalomnak erősítő, kincses öntudatát” (Babits Mihály), mert az igazi transzilvanizmus mindig európaiság (László Dezső). Az új, immár „lelki impériumot” építő, hagyományt és modernitást, népi gondolatot, jobb- és baloldalt magában foglaló transzilvanizmus „nem azért van, mert volt, hanem azért van, mert lennie kell”. (Szentimrei Jenő) A transzilvanizmus humánuma azonban írott malaszt maradt; az „ezeréves bosszú” és a regáti korrupció mindennapjaiban „Látom a fajom ellen működő tervszerű és öntudatos könyörtelen irtóháborút, egy felül került, falánk, lelketlen, irigy és gyűlölködő had rettenetes romboló munkáját. Minden vonalon foly a harc, s úgy látom, a mi vergődésünket, mint az óriáskígyó áldozatáét, melyből saját erőnk megszabadítani nem képes.” (Kelemen Lajos) A kisebbségi korban kezdettől „az a nemzedék tartotta kezében a politikai vezetést, amelyik a hatalomváltást már java férfikorában érte meg, s így múltja és műveltsége a világháború előtti kiegyezési korban gyökerezett.” (Mikó Imre) Az irodalmi életet azonban a harmincas évek végén már az 1910–18 között született nemzedék uralta, amelyik „Ady irodalmi forradalmában nőtt fel, és az impériumváltás utáni években irodalmunk megteremtésében döntő szerepet játszik.” (Jancsó Elemér) Az arisztokratikus erdélyi magyar politika küzdelmeiben az „egyik kéz lefogta a másikat”. Az irodalomban azonban valamennyi csoportosulás az irodalmi élet és a magyarság újjászervezését sürgette: az Ady-hívő modern radikálisok és a Herczeg Ferenc-féle konzervatív eszmény követői éppúgy, mint a Szabó Dezső tanait hirdető, az ifjúság harsány öntudatával népi politikát követelő székely írók és a nyugatos „kávéházi európaiak”, akik Babits szellemében kapcsolták össze Erdélyt Európával. Az *Erdélyi Helikonnak* a lezárult „idegen és ellenséges világra” visszatekintő 1940-es ünnepi kettős számában Molter idézte fel párbeszédét a cenzorral: „Mit akarnak maguk azzal az Európájukkal, minek mondják annyit, hogy cultură, cultură? [...] Csak annyiszor írom le a »kultúra« szót, ahányszor maguk írják elő a népüknek, hogy »viteaz«, »viteaz«! Aki alul van, annak a műveltség a vigasztalása, aki fölül, az már vitéz is.”

(*Irodalmi társaságok, napisajtó, folyóiratok*) A legelső kereteket a centralizáció ellenében országszerte létrejött társaságok, olvasó- és társaskörök, társadalmi és egyházi egyesületek, mágnáskaszinók, iparoskörök, újságíróklubok, köz- és magánkönyvtárak alkották (1929-ben Erdélyszerte 195 magyar olvasó- és társaskör, kaszinó, sajtóklub, 355 felekezeti, ifjúsági, szövetkezeti és hasonló közösségi könyvtár, továbbá 1417 népkönyvtár, ifjúsági, gazdasági és vándorkönyvtár működött; a nagy áldozatokkal gyarapított állami, városi és községi könyvtárakat százezres selejtezéssel a román állam vette birtokba). A kiegyezés után alapították a

pozsonyi Toldy Kört (1874), soproni Frankenburg Irodalmi Kört (1877), a debreceni Csokonai Kört (1890), a szegedi Dugonics Társaságot (1892), a kecskeméti Katona József Kört (1896), az eperjesi Széchenyi, a kassai Kazinczy és a nyíregyházi Bessenyei Kört (1898). A Romániához csatolt területeken a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság (1876), a nagy-károlyi Kölcsey Egyesület (1882), a kolozsvári Erdélyi Irodalmi Társaság (1888), az aradi Kölcsey Egyesület (1891), a nagyváradi Szigligeti Társaság (1902), a temesvári Arany János Társaság (1903) és a Dél Irodalmi Társaság (1908), a nagybányai Teleki Társaság (1908) működött. A kolozsvári Kelet (1918), a nagyváradi (1919) és a temesvári Ady Társaság (1926) már trianoni fejlemény csakúgy, mint az egyházak irodalmi egyesületei, a kolozsvári Erdélyi Katolikus Akadémia (1929), a református Károli Gáspár (1929) és az Unitárius Irodalmi Társaság (1918). Ezeknek a szerveződéseknek érthető „erőtlenégei siettették más természetű irodalmi aktivitás felvételét, és szerencsére az írói kibontakozásnak útjai az irodalmi társaságok gondos megkerülésével is egyre sűrűbben adódtak”. (Ligeti Ernő)

1918 decemberében 235, 1922-ben 235, 1933-ben 339 magyar lap jelent meg Romániában. Az önálló irodalmi élet első próbálkozásait azonban „jórészt csak Erdély kisvárosai és Kolozsvár néhány száz emberének érdeklődése kíséri”. (Jancsó Elemér) Az első kezdemények (Kós *Kalotaszége*, Bárd Oszkár *Haladása* és a többiek) még a tízes évekre estek. Az immár végzetesen decentralizált irodalmi élet azokban a nagyobb városokban kapott lábra először, ahol olyan előzmények kínálkoztak, mint a *Holnap* (1908) Nagyváradon, és ahol a szépirodalmat olyan nagy, több tízezres példányszámú régi napilapok, mint a *Nagyvárad* (1870), az *Aradi Közlöny* (1885), a *Brassói Lapok* (1895), a *Szatmári Újság* (1896), a *Nagyváradi Napló* (1898) és a *Temesvári Hírlap* (1903) karolta fel vasárnapi mellékleteiben, melléklapjaiban. Ezt az „irodalompolitikát” folytatta a kolozsvári *Ellenzék* (1880) melléklete az *Esti Lappal* és a *Keleti Újság* (1918) a Nyugat-hagyományt őrző *Magyar Újsággal*, aminek az írók megélhetésében és az olvasók nevelésében volt különös jelentősége, mivel az első években „A szigorúan lezárt határokon magyar nyomtatványok nem is csúszhattak keresztül, s a közönség valósággal kivásárolta még az antikváriumokat is, hogy olvasnivalóhoz jusson egyáltalán.” (Ligeti Ernő) Szentimrei 1918 első felében Kolozsváron hozta létre a rövid életű *Új Erdélyt*, a két legkorábbi fontos hetilap, a *Magyar Szó*, Tabéry Géza folyóirata és a *Tavaszi*, Nadányi Zoltán és Zsolt Béla lapja (1919) mégis Nagyváradon született. Budapest és az elcsatolt részek irodalmi kapcsolatait a temesvári *Jövendővel* (1919) Endre Károly, a *Szemlével* (1920) Vértes Tivadar próbálta újraéleszteni. Marosvásárhelyen jelent meg a *Zord Idő* (1919), Osvát Kálmán félhavi szemléje és rövid életű kísérletei (*Kalauz, Erdélyi Levelek, Hétfői Levelek, A felesleges ember, Repríz*).

(*Intézmények, lap- és könyvkiadás*) Évszázados kollégiumai, egyeteme, teológiája, nagy múltú intézményei ellenére Kolozsvár csak némi ké-

séssel, az *Ellenzék* felvirágzásával és a *Keleti Újság* létrejöttével vált ismét Erdély magyar szellemi fővárosává. A kezdetben polgári liberális *Ellenzék* irodalmi pályázatain tűnt fel Bartalis János, Gulácsy Irén, Nagy Dániel, Nyíró, Tamási (Kuncz a lap irodalmi mellékletében alakította ki az *Erdélyi Helikon* szerkesztői koncepcióját), a polgári radikális *Keleti Újság* tette ismertté Berde Máriát, Kacsót, Sipos Domokost. Mindkét napilap rendszeresen közölte az írók körkérdésre adott válaszait, ankétokat, irodalmi olimpiászokat, esteket szervezett. Az *Ellenzék* tőkét 1926-tól Bánffy pénzügyi köre, a *Keleti Újság*ét Farkas Mózes Lapkiadó Részvénytársasága biztosította. A kolozsvári új irodalmi központ létrejöttében nemcsak az első próbálkozások anyagi kudarca, a transzszilvanizmus korai, ám heves tagadása és a provincializmus játszott szerepet, hanem az is, hogy a magyar határ övezetében a belső-erdélyinél sokkal szigorúbb volt a cenzúra. Amikor a *Kiáltó Szó* tetemes részét Macelaru cenzor kihúzta, nem ez a röpirat volt a Románia-szerte köztudottan korrump sajtóhatóság első áldozata. Az első időkben a cenzúra nem volt általános, engedelmesebbnek bizonyult Belső-Erdélyben, mint a magyar határ övezetében; a húszas évek derekán a magyar könyvek behozatalára az aradi Ady Társaság kapott monopóliumot (a cenzor Franyó Zoltán lett, mire a társaság valamennyi tagja kilépett). Az 1933 elején bevezetett szigorított ostromállapot idején még a lapok címében sem jelenhettek meg magyar helynevek. A magyar újságírókat jóváhagyott cikkeik után is számtalan sajtóper sújtotta, de akadtak írók elleni eljárások is; egyik regényéért Daday Lorándot hat hónapos elzárásra ítélték.

A felszínesen modernizálódó, annál inkább romanizálódó, már közel százezres, de még kétharmados magyar többségű Kolozsváron pezsgő magyar sajtóélet zajlott, itt összpontosult a szellemi-művészeti és a pénzügyi-gazdasági, politikai élet. Az *Ellenzék* és a *Keleti Újság* íróira és olvasóra épült a *Napkelet* (1920), Paál, Kádár Imre, Ligeti és Szentimrei félhavi irodalmi-művészeti folyóirata, amelyben a transzszilvanizmus az avantgárddal és a Nyugat-hagyománnyal fonódott össze. Radikális hangját ellensúlyozandó lépett fel a később családi képeslappá alakult *Pásztortűz* (1921) Reményik szerkesztésében, miközben Benedek Elek, Kós, Nyíró, Paál, Szentimrei újabb hetilapja, a *Vasárnap* (1921) a magyar irodalom egységét és a társadalom demokratikus megszervezését sürgette, Gyallay Domokos hetilapja, a *Magyar Nép* (1921) a konzervatív irodalmat népszerűsítette. Temesváron jelent meg rövid ideig a *Genius* és *Új Genius* (1924), Franyó és Nagy Dániel két szecessziós-expresszionista folyóirata, Aradon az ugyancsak néhány számot megélt *Periszkóp*, Szántó György avantgárd lapja (1925). Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* (1924), kezdetben az unitárius *Keresztény Magvető* melléklete Kolozsváron látott napvilágot Borbély István, majd György Lajos szerkesztésében. Kolozsvár adta a sajtónak bő harmadát, könyvkiadása már 1919-ben az erdélyi termésnek több mint a felét. Itt jött létre a Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. (1920), a kor egyik pénzügyileg is legstabilabb magyar intézménye.

A kiadó- és nyomdavállalat, melynek alaptőkéjét bő félezer magánszemély: arisztokraták, középbirtokosok, polgárok és értelmiségiek áldozatkészsége biztosította, fenntartását az egyházak megrendelése tették lehetővé, két évtized alatt 56 lapot és folyóiratot, 1599 könyvet jelentetett meg. A régi, szerényebb, de fontos vállalkozások közé tartozott Gombos Ferencnek 1891-től a második világháború végéig működő nyomdája, főként pedig az elzászi származású Lepage Lajos könyvkereskedése. A tízes években Dobó Lajos birtokába került vállalkozás amellett, hogy vásárlóit tudományos és szépirodalommal látta el az egész világból, könyvek mellett lapokat adott ki, kölcsönkönyvárat tartott. Hasonlóan üzletként és találkozóhelyként működő könyvkereskedés (összesen 360, közülük 225 magyar) Erdély valamennyi városában föllelhető volt. A város több mint félszáz nyomdájából a negyvenes évek végéig nagyjából négyszáz időszaki sajtótermék került ki.

A legtöbb lap a könyvkiadásból is kivette a részét; Kolozsváron 1919–24 között 1066 magyar könyv látott napvilágot, szépirodalmi, tudomány-népszerűsítő sorozatok szerte Erdélyben. A *Vasárnap Könyvtára* Aradon, Benedek Elek *Cimborá Könyvtára* Szatmáron, *Az én könyvtáram* Nagyváradon, a Gyallay szerkesztette *A Magyar Nép Könyvtára* Kolozsváron látott napvilágot éppúgy, mint az erdélyi, felvidéki, magyarországi és európai prózát kínáló *Pásztortűz Könyvtár*, az *Erdélyi Klasszikus Regények* György Lajos, a *Magyar Ifjúság Könyvtára* Rajka László és Tavasz Sándor válogatásában, a *Katolikus Világ Könyvei*, az *Ünnepnapok és Az Út Könyvtára*, az *Unitárius Könyvtár*, a *Héber Regényírók Könyvtára* és a *Kadima Könyvtár*. A *Klasszikus Olvasmányokat* Osvát és Antalffy Endre gondozta Marosvásárhelyen, az *ÁGISZ Hasznos Könyvtárát* Kacsó Brassóban (ugyanitt jelent meg az *Erdélyi Tudósító Könyvtára*). A valóban nemzedéki *Tizenegyek* antológiájának (1923) jelentősége, amellett, hogy a transzszilvanizmus mellett megjelent benne a népiség, „nem művészi vonatkozású volt, hanem gondolati” volt (Tamási Áron). Az erdélyi magyar művelődésben hamarosan innen ágazott el az *irodalmisság* Kemény János marosvécsi helikoni találkozóival (1926) és a *társadalmiság* a Jancsó Béla által kezdeményezett Erdélyi Fiatalokkal (1930). Az „új öntudatú erdélyi magyar nemzedék érdeklődése és munkája” (Jancsó Béla) a *Tizenegyek* után elfordulni látszik az irodalomtól; az Erdélyi Fiatalok mozgalma a társadalom és a falu meghatározó voltának felismerését hozza (a Romániához csatolt területek több mint 1,7 milliós magyar lakosságának közel háromnegyede falun élt). A *Tizenegyeket* alkalmoszerű korosztályi csoportosulások könyvei követték. Az *Új Arcvonalban* (1931) „nincs bátor, tiszta, alapos tudásra fektetett meggyőződés, nincs harc, nincs front, nincs fiatal és újszerű egység”. (Dsida Jenő) Az *Új erdélyi antológia* (1937) a Vásárhelyi Találkozó „reális életszemléletét” hirdette, az Erdélyi Enciklopédia (1938) könyveit a Termés-kör negyedévi folyóiratszerű antológiái (1942) és a *48-as Erdély* (1943) követték, végül az *Üdvözlégy szabadság!* (Magyar írók Észak-Erdély és a Székelyföld vissza-

téréséről, 1944. Erdélyi antológiákat, regényeket, verseskönyveket a húszas évek derekától kiadtak Berlinben és Budapesten is. A kolozsvári irodalmi és sajtóéletnek mozgalmas színhelyei voltak a szerkesztőségek, kiadók, a teológiák, a magyar elitek (arisztokraták, egyetemi tanárok, orvosok, papok, jogászok, tisztviselők, iparosok-kereskedők, írók, újságírók, művészek) kedvelt polgári, egyházi és magánfenntartású egyesületei, asztaltársaságok, baráti körök. Ilyen volt a Nemzeti Kaszinó a Deák Ferenc utcában, az Óvári-szalonn a Monostori úton, az Újságíróklub és a Dumaposta a főtéri New York kávéházban. A városban a harmincas években 7 nagyobb kávéház, 12 szálloda, 14 cukrászda, 29 étterem működött, köztük a Kossuth Lajos utcai „Nagy Jóska kocsmá”, a főtéri Czelli söröző. Az írók számára mégis a kávéház volt az igazi, „példásan demokratikus intézmény”, hiszen „Modern és európai irodalommal a kávéházban is lettünk, a zsongásban, nyüzsgésben, ami városiasodásunkkal járt, társadalmiságunk európai korszerűsödésével. Még a harmincas évek »népi« irodalma is, legalábbis koncepciójának kiforrása, jórészt kávéházakban alakult, a budapesti Centralban. Hát még a magyar avantgardizmus!” (Méliusz József) A *Pásztortűz* és részint a *Helikon* írói az Unió Nagykávéházban, az *Erdélyi Szemle* köréhez tartozók a Mátyás király téri Európában, a jogászok, orvosok, tanárok és „városházaiak” a Központi Kávéházban cseréltek eszmét. Kuncz Szentegyház utcai Palace-beli törzsasztalát a fiatal írók, Gaál márványasztalát, a Dumapostát a New Yorkban ülték körül a legkülönbözőbb politikai irányzatokhoz tartozó, hívő, ateista, radikális, szabadkőműves, konzervatív, szociáldemokrata, kommunista, cionista írók, újságírók, szerkesztők, művészek.

Kuncz 1923-ban tért haza Erdélybe, hogy az *Ellenzék* irodalmi rovatát átvegye. Az új irodalmi mozgalmak történetében ez az év hozta a fordulópontot az első nemzedék fellépésével. Az erdélyi irodalom olvasásának divatja majd csak a harmincas évek elejétől terjed el az ifjúság körében „a transzilvanisták és realisták” pólusai között, amikor a fiatal költők, novellisták nagy számban tűnnek fel a *Pásztortűz*, a *Korunk*, a *Helikon*, a *Brassói Lapok* hasábjain. Az első irodalomszervező csoportosulás a Húszak Céhe (1922) volt a radikálisok: Ligeti, Nyíró, Paál Árpád vezetésével, ők vetették fel először egy erdélyi magyar írószövetség elgondolását is. Az Erdélyi Szépmíves létrehozásáról 1924-ben határozott Kádár, Kós, Ligeti, Nyíró, Paál és Zágonyi István, szinte valamennyi irodalmi megmozdulás vezéralakjai Szántó Miklós, az Egeresi Szénbánya Rt. és a Kolozsvári Villamosművek tulajdonosa támogatásával. Könyvek kezdetben száz előfizetőnek luxuskiadásban, a szélesebb olvasóközönség számára olcsóbb fűzött változatban láttak napvilágot. (A Céh hamarosan a helikoni közösség tulajdona lett, könyvei nagy részét kiadta a budapesti Athenaeum is.) A helikoni írótalálkozó ötlete állítólag Berde Máriától származik, aki először Kemény, Kuncz és Bánffy társaságában vetette föl nemsokára Kemény vécsi várkastélyában megvalósuló elgondolását. 1926–42 között az eszmeccserék, határozatok állandó fóruma az „erdélyi

magyar íróművészek szabad (és nem felekezeti, sem pedig világnézeti alapon való) munkaközössége, tehát nem intézmény, nem akadémia, nem irodalmi társaság vagy egyesület. Tagjai között vannak katolikusok, reformátusok, unitáriusok, lutheránusok és zsidók, született mágnások és született proletárok, vannak konzervatív, vannak radikális, sőt még radikálisabb világnézetű tagjai, vannak gazdag, és vannak koldusszegény tagjai. Egyikük sem szégyelli származását, egyik sem veti a másik szemére a szegénységet, egyik sem irigyli a másik munkasikerét, egyik sem kérdi a másik vallását, és egyik sem kifogásolja a másik politikai hitvallását.” (Kós Károly) A közösség nemcsak a kiadó, a folyóirat és a műfordítás, hanem a képzőművészek Barabás Miklós Céhének (1929) megszervezését is magára vállalta. Részt vett az Erdélyi Irodalmi Társaság újjáélesztésében, a magyar tudományosság, a színház, népkönyvtárak, az akadémiaszerű Helikon-líceumok szervezésében, pályázatok kiírásában és az írók segélyezésében, erdélyi és magyarországi estjeik megrendezésében, a magyar–szász–román irodalmi kapcsolatok ápolásában.

A Szépmíves Céh alapítására 1924 márciusában került sor, az első vécsi találkozót 1926 júliusában tartották, a *Korunk* első 1926. februári számát 1928 májusában követte a rivális *Erdélyi Helikon* megjelenése. Ez a két lap, a kezdetben baloldali polgári radikális, később kommunista *Korunk* és a transzilván, ám sokféle irányzatot összetartó *Erdélyi Helikon* volt a korszak két reprezentatív folyóirata. A *Korunk*at eleinte az alapító Dienes László, később Gaál Gábor jegyezte, a *Helikon* főszerkesztője mindvégig Kisbán (Bánffy) Miklós volt, szerkesztője Áprily, majd Kuncz, később Lakatos Imre, Kós és Kovács László. A *Korunk* legjobb periódusai Dienes 1926–28 és Gaál 1938–40 közti idejére estek. Irányzata hagyományát és modernitását összekapcsolva osztályharcos indulattal bélyegezte meg a „valóságidegennek” mondott polgári irodalmat, főként a transzilvanizmust, a kártékony „álomvízióknak” ítélt erdélyiséget, irodalompolitikája a „valóságirodalomra”, az avantgárdra és a népiségre épült. Az „új konzervatív” *Helikon*nal való kibékíthetetlen szembenállásának elsősorban nem irodalmi-esztétikai, hanem politikai-társadalomszemléleti gyökerei voltak, lövészárkok-konfliktusaik, noha több mint félszáz közös szerzőjük volt, ebből fakadóan állandósultak. Új kezdemény volt az Erdélyi Magyar Pen Club is (1927), róla és a *Helikon* alapításáról együtt határoztak egy évvel korábban. Az irodalmi világszervezet Bánffy vezette csoportja a szászokhoz hasonlóan csak a teljes egyenjogúság alapján lett volna hajlandó a román tagozathoz való csatlakozásra, miután a Nemzetközi Pen Club „nem ismer kisebbségi iskolát, amelyet a hiányzó államsegély, a kusza rendeletek tömege, a sovíniszta elfogultsággal működő érettségi rendszer végpusztulással fenyeget; a Pen Club nem ismer különadóval sújtott kisebbségi színházakat; a Pen Club nem hajlandó adóztatásban, a termelés fejlesztésében, a közigazgatások [önkormányzatok] önrendelkezéseiben kétféle mértéket, egyet a többségiek, egyet a kisebbségiek számára. [...] Az irodalom fája lombozatával és virágaival nem borulhat

össze a többségi irodalom fájával, míg a politikai elfogultságok fejszéje gyökereit hasogatja.” (Kuncz Aladár) A későbbi szerveződések közé tartozott a Szépmíves Céh kiadói politikájával elégedetlen írók csoportosulása, a Berde Mária, Olosz Lajos, Tabéry kezdeményezésére 1933-ban létrejött EMÍR (Erdélyi Magyar Írói Rend), míg Jancsó Elemér a „baloldal” fiataljait tömöríteni kívánó Ady Endre Társaságot szervezte.

A tehetségek felkutatását pályázatok, díjak, ösztöndíjak, jutalmak sokasága igyekezett elősegíteni, a legfontosabbak ugyancsak a helikoni irodalomszervezés eredményei. Az *Erdélyi Helikon* 30 ezer lejes nagydíját, melynek fedezetét Kemény János biztosította, 1926-ban Kacsónak, 1927-ben Makkainak ítélték oda (aki Tessitori Nóra előadóművész javára lemondott róla), 1928-ban Kós és Tamási, 1929-ben Tompa László kapta. 1930 nem adták ki, tőkével, amit egy év múlva megtoldottak Kuncz posztumuszával, a magyar irodalom történetére kiírt pályázat 100 ezer lejét gyarapították (a díjat Szerb Antalnak ítélték oda; miután megszűnt, 1936-ban Bánffy javaslatára a Céh és a Magyar Színház drámapályázatához szolgált fedezetként). A *Helikon* 30 ezer lejes jutalmát 1927-ben Kibédi Sándor és Finta Zoltán, 1931-ben Berde Mária, 1939-ben Tomcsa Sándor kapta. A *Napkelet* és a *Keleti Újság* 1920-ban hirdetett pályázatot versre és elbeszélésre, a *Zord Idő* az évi pályázatain tűnt fel Tompa és Nyíró. 1922-ben a *Keleti Újság* elbeszélésre, 1923-ban az *Ellenzék* történelmi regényre és novellára írt ki pályázatot, a temesvári Arany János Társaság a Jókai-centenáriumra és Szabolcska Mihály emlékérmére várt irodalmi, zenei és képzőművészeti pályamunkákat. Janovics Jenő a Magyar Színház írói olimpiászára ajánlott fel ezüst vándorszerleget, 1926-ban az Erdélyi Irodalmi Társaság színművekre, 1928-ban a Kemény Zsigmond Társaság versek megzenésítésére írt ki pályázatot. A húszas-harmincas években a *Helikon*, a Kemény Zsigmond Társaság és az aradi Kölcsey Kör hirdetett ifjúsági pályázatokat Aranyról és a falunak a 19. századi magyar irodalomban való megjelenéséről, Kölcseyről és az új erdélyi regény kritikai ismertetéséről. A díjak, pályázatok mellett az irodalmi élet meghatározó „intézményei” voltak az írói kultuszok, a Petőfi, Arany, Jókai, Madách és Ady emlékezetének fenntartását célzó rendezvények, az alkalmi, évfordulós irodalmi estek, ünnepségek, erdélyi és magyarországi felolvasások.

(*Viták, ankétok, kritika*) Az irodalmi viták története a kor Erdélyében is a művek, az irodalom és a társadalom története, életének tükre. Az egymásra sűrűn következő gondolatcserek, összecsapások, mint az irodalmi élet nélkülözhetetlen velejárói, az egész korszakot végigkísérték. Megannyi termékenyítő, máskor oktalan, kisszerű eszmecsere zajlott részint erdélyi költők, írók, közírók, szerkesztők, politikusok (olykor szászok és románok) részvételével, részint az erdélyi irodalmi élet és a magyarországi írók, mozgalmak között, melyekben kevés szó esett műről, műformáról. A kritika a múlt és az új helyzet számbavételével a transzszilvanizmust igazolta, és az erdélyi irodalomnak az egyetemes magyar műveltséghez való tartozását bizonyította, a megtorpanások okait kutatta, az

illúziókkal való leszámolást sürgette, keresve az összefogást és a közösségi érdeket szolgáló megoldásokat. A nemegyszer terjedős viták magukon viselték a magyar politika szemléleti korlátait, látószögének torzító hatását. Szentimrei a harmincas évek derekán nemhiába róta fel, hogy a politikusok nem tették magukévá sem Kós és Makkai, sem Nyíró, Tamási eszméit, inkább gáncsolták őket. 1920-ban a *Napkelet* kezdett ankétot az erdélyi magyar irodalom feladatáról, egy év múlva a *Kiáltó Szó* nyomán zajlott le a „kozmpolita-vita” erdélyiségről és európaiságról, 1928-ban a messze hullámzó „szkizma-pör” (Ravasz László szerint ugyanis már két magyar irodalom van: míg az anyaországi „beleigazodik az ezeréves fejlődésbe”, az erdélyiből hiányzik „az ősi kötőerő, s emiatt túlságosan nagy elhajlással indulhat meg a további fejlődés.”) Az írók egybehangzóan a magyar irodalom egységét vallották: Trianon nem szakadás volt, hanem elkülönítés, amely „sohasem lesz elkülönülés” (Molter Károly); ha az Ady-nemzedék forradalma szkizma volt, „nekünk is vállalnunk kell a szakadarságot”; „Ha ez szakadarság, akkor szkizma és lázadás volt a magyar nemzeti szellemmel szemben Erdély egész történelme, önálló politikai múltja.” (Spectator) A Kuncz kezdeményezésére a történelmi regény időszerűtlenségéről és az írók helytállásáról kezdett *Vallani és vállalni*-vita (1929) tematikai-szemléleti megújulást sürgetett: „kiállani a művünk mellé, a bőrünkre menő igazságaink mellé – *vallani és vállalni* –, ahhoz emeltebb homlok, több mindennel való leszámolás, több mindenre való elkészülés is kell, író és kiadó részéről egyaránt”. (Berde Mária); az erdélyi író „Mindentről próbált beszélni, csak az erdélyi valóságról nem. Jó volt a valóságos mondanivaló elhallgatása, és jó a történelmi regények álarca és kosztümje, de csak épp a mai erdélyi élet nem jutott szóhoz.” (Gaál Gábor) Kacsó regénye, a *Vakvágányon* (1930) mégis „Mintha mondaná: lássátok, így kell hozzányúlni ma égető kérdésekhez, ilyen meztelen pengével, mely egészen a »purifikációs« újságírómunkáig leegyszerűsíti a formát, hogy annál élesebben hatoljon bele a köztudatba.” (Szentimrei Jenő) Hamarosan Babits *Európaiság és regionalizmus* és Makkai *Magunk revíziója* állt a viták középpontjában, majd az EMÍR, az Ady Társaság, később Németh László igaztalanul bántónak érzett útirajza, a *Magyarok Romániában* (1935). Általános irodalmi-gondolkodásbeli fordulatot hozott Szemlér Ferencnek a transzilvanizmus hanyatlását jelző vitairata, a *Jelszó és mítosz* (1937), melynek alaptétele, hogy az eszmekörnek nincsen ténybeli alapja. Észak-Erdély visszacsatolása után zajlott le a *Termés Elvek, gondolatok*-ankétja (1943). A kritikai élet jobbára Budapest függvénye maradt, több politikummal, mint esztétikummal. „Készületlen s kis lelkiismeretű prédalesők tömegesen nyüzsögnek; a világnéző és felekezeti elfogultságok, a személyi és érdektekintetek éppen úgy rontják levegőjét, mint ki nem alakult elvei”, holott tudniuk kell a kritikusoknak, hogy „miként a kisebbségi életben minden, az irodalom is még csak barakk és nem palota”. (Spectator) A „készületlenek” mellett azonban szép- és közírók hosszú sora kezdte a kritika színvonalát magasra emel-

ni, (Dside, Jancsó Béla, Kacsó, Kós, Krenner, Ligeti, Molter, Reményik, Szabédi László, Szenczei László, Szemlér, Szentimrei, Tompa László), tanárok és irodalomtörténészek, szakkritikusok, szerkesztők (Borbély István, György Lajos, Jancsó Elemér, Kovács László, Kristóf György).

(*Kétfelé vágva*) A második bécsi döntés után két erdélyi magyar irodalom létezett, pontosabban az erdélyi magyar irodalom két országba szakadt. Észak-Erdélyben a magyarság ismét többségi („a többség kisebbsége”) lett, miközben a román uralom alatt maradt mintegy 400 ezres dél-erdélyi kisebbség létét az Antonescu-rezsim, a Vasgárda terrorja, a bosszú és a „viszonosság” veszélyeztette. Az írók északon és délen egyaránt a transzilvanizmus eszmevilágához kellett, hogy visszatérjenek: Magyarországon az erdélyi hagyományok követésére, az elnyomás tapasztalatainak kiaknázására intettek, míg a Romániában maradtak megint úgy éltek és írtak, „ahogy lehet”, és „lehet, mert kell” (Reményik Sándor). 1942-es kolozsvári nyilatkozatukban a helikoniak két év elteltével okkal tették szóvá, hogy a magyar állami berendezkedésben „nagyfokú tájékozatlanságot, szakértelem helyett a bürokrata kicsinyességet, építő cselekvés helyett az üres formalizmust, egyéni felelősségvállalás helyett a hivatalnoki felelősség áthárítását, nemegyszer bizalmatlanságot [tapasztaltak] azokkal szemben, akik a hazatérés után nem siettek a huszonkét éves »szenvedés« jutalomdíját azonnal leszámíttatni.” A hajlíthatatlan magyar Vajszlóvich Emil, a nagyváradi Park Szálló tulajdonosa, aki a történet szerint huszonkét éven át gyakran kiment az új államhatárra, onnan kémlelt Budapest felé, 1940-ben azt mondta, nem azokat a magyarokat várta, akik most érkeztek, hanem azokat, akik 1919-ben elmentek (miután 1927-ben túlélte az antiszemita román diákság pogromja idején szerzett életveszélyes sebesülését, 1944-ben koncentrációs táborban pusztult el). Az írók és a sajtó helyzetét a zsidótörvények végrehajtása, a cenzúra, a betiltások, felfüggesztések, lapengedélyek megtagadása is kritikussá tette. Az *Erdélyi Fiatalok* a többségi helyzetben megszűnt, a *Korunkat* betiltották, 1941 tavaszától még az *Erdélyi Helikon* is csak Bánffy erélyes fellépésére jelenhetett meg. Új szint csak a *Termés* hozott (1942), Asztalos István, Bözödi György, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, Szabédi folyóirata, mert szerzői „nem csak urbánusok és nem csak népiek, nem nyugatosok és nem köldöknézők, de magyarok és erdélyiek, akik a földnek ebből a sarkából figyelik az életet, és minden irányú érdeklődésüket ez a talpalatnyi föld határozza meg. [...] Irodalmon kívüli szempontok nem befolyásolják őket, és a szűkkeblű pártterdek érvényesítését szívből megvetik.” (Réthy Andor)

A dél-erdélyi magyar irodalmi élet és a sajtó kilátástalan képet mutatott. Nem voltak irodalmi folyóiratok, csak Olosz temesvári *Déli Hírlapja* és Kacsó nagyenyedi *Erdélyi Gazdája*, valamint a *Szövetkezés* (a Hangya Szövetkezetek lapja) jelenhetett meg. Megszűnt az *Aradi Közlöny*, a temesvári *6 Órai Újság*, a lugosi *Magyar Kisebbség*, a dévai *Erdélyi Napló*, a Brassói Lapok, a tordai *Aranyosszék* és a petrozsényi *Napló*, rövid ide-

ig tengődött Franyó temesvári *Friss Újságja* és Szász István *Magyar Néplapja*. Az egyetlen felsorakozás, a *Romániai magyar írók antológiája* Nagyenyeden, Vita Zsigmond szerkesztésében látott napvilágot Endre Károly, Kacsó, Kakassy Endre, Méliusz, Olosz, Szemlér és mások írásai-
val (1943). A korról és a körülményekről a *Lélekvesztőn*, Kacsó második regénye (1941), majd a *Sors és jelkép*, Méliusz klasszikus műve ad érzéketes képet, amely csak 1946-ban jelenhetett meg. Ez volt az az év, amikor a jelen lévő Méliusz szerint Bánffy és Gaál kézfogásával „új irodalomtörténeti korszak kezdődött”. Bánffyt nemsokára Emil Isac üldözte el Erdélyből, Gaál, miután kizárták a pártból, belehalt a meghurcoltatásba. Az erdélyi magyar irodalom új korszaka ezzel kezdődött.

